

Oleh Skyrda

Military Burials of the Second World War Period at Poltava District Territory

Summary

About combat activity and military burials of the Second World War Period (1941–1943) at Poltava District territory.

Keywords: *Poltava Region, Poltava District, communal grave, the Red Army, Voronezh front line, warriors, fights.*

УДК 069.15:061.2](477.53)

Лариса Шаповал

ГРОМАДСЬКІ МУЗЕЇ ПОЛТАВЩИНИ ЯК ОБ'ЄКТИ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Про громадські музеї Полтавщини та їх роботу.

Ключові слова: *громадські музеї, Полтавщина, музеї, що не є юридичними особами, музеї підприємств, установ, організацій, навчальних закладів.*

Державна музейна мережа України була сформована в 1920-х рр. відповідно класифікації музеїв за профілями, типами, видами, статусом, відомчою підпорядкованістю музейних установ. Сучасна наукова типологія класифікації українських музеїв склалася наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., яка врахувала адміністративно-управлінський принцип, адміністративно-територіальну належність, значимість для суспільства. У Законі України «Про музеї та музейну справу» від 29 червня 1995 р. № 249/95-ВР, в ст. 5 подається класифікація музеїв за видами: «За своїм профілем музеї діляться на види: історичні, археологічні, краєзнавчі, природні, літературні, художні, етнографічні, технічні, галузеві» [2]. За формою власності є: державні, муніципальні, відомчі (університетські), громадські (шкільні), корпоративні, церковні, приватні музеї [10, с. 184.]. Станом на 1950 р. в Україні працювало 137 музеїв, 1990 р. – 214; 1995 р. – 314; 2005 р. – 422. За даними Державної служби статистики України на 2017 р. в Україні налічувалося 578 музеїв державної та комунальної форм власності, які зберігають державну частину Музейного фонду України. Музеїв, що перебувають у віданні підприємств, установ, організацій налічується 1100. При загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних, вищих навчальних закладах у системі МОН України функціонує 2500 музеїв на громадських засадах [4].

Серцевиною національної музейної мережі виступає подільсько-наддніпрянська смуга давнього заселення українського етносу в лісостеповій части-

ні України, до якої відносимо Полтавщину. Музейна мережа Полтавщини на 2020 рік складається з 60 музейних установ: Полтавський краєзнавчий музей ім. Василя Кричевського (1891 р), Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви» (1909/1981 рр.), Полтавський художній музей (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка (1919 р.), Полтавський літературно-меморіальний музей І. Котляревського (1950 р.), Полтавський літературно-меморіальний музей В. Г. Короленка (1940 р.), Полтавський літературно-меморіальний музей Панаса Мирного (1940 р.), Полтавський музей авіації та космонавтики (1987 р.), КЗ культури «Картинна галерея Наталії Юзефович» (м. Кременчук), КЗ культури «Кременчуцька міська художня галерея», КЗ культури «Кременчуцький краєзнавчий музей» (1966 р.), КЗ культури «Кременчуцький музей історії авіації і космонавтики», Педагогічно-меморіальний музей А.С. Макаренка (м. Кременчук, 1951 р.), Миргородський краєзнавчий музей (1920 р.), Миргородський літературно-меморіальний музей Давида Гурамшвілі (1969 р.), Гадяцький історико-краєзнавчий музей (1967 р.), Гадяцький літературний музей родини Драгоманових (1991 р.), Горішньоплавнівський історико-краєзнавчий музей (2000 р.), Великобагачанський районний краєзнавчий музей, Диканський історико-краєзнавчий музей імені Д. М. Гармаша (1959 р.), Карлівський історико-краєзнавчий музей (1967 р.), Кобеляцький районний музей літератури та мистецтва ім. Олексія Кулика (1982 р.), Літературно-меморіальний музей-садиба Олеса Гончара (с. Сухе, Кобеляцький р-н, 2000 р.), Кобеляцький районний краєзнавчий музей (с-ще Білики), Комунальна установа «Історико-культурний заповідник «Більськ» Полтавської обласної ради» (с-ще Котельва), КЗ «Музей двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака» Котелевської районної ради (2007 р.), КЗ «Котелевський краєзнавчий музей» Котелевської районної ради, Лохвицький краєзнавчий музей ім. Г. С. Сковороди (1947 р.), Мануйлівський літературно-меморіальний музей Максима Горького (с. Верхня Мануйлівка, Козельщинський р-н, 1938/1961 р.), Вовчикський районний краєзнавчий музей імені І. І. Саєнка (с. Вовчик, Лубенський р-н), Лубенський краєзнавчий музей імені Г. Я. Стеллецького (1918 р.), Оржицький народний історичний музей (1974 р.), Пирятинський районний народний краєзнавчий музей (1967 р.), Полтавський районний музей Рушника ім. Надії Бокоч (с. Степне, Полтавський р-н, 2001 р.), Музей українського весілля (с. Великі Будища Диканської сільської ради, 2008 р.), Решетилівський районний краєзнавчий музей, Хорольський районний краєзнавчий музей, Великосорочинський краєзнавчий музей, Великосорочинський літературно-меморіальний музей М. В. Гоголя (1929 р.), Чорнухинський літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди (1972 р.), Комунальна установа культури «Чутівський районний краєзнавчий музей» (1968 р.), Шишацький краєзнавчий музей (1967 р.), КЗ Полтавської обласної ради «Національний музей-заповідник М. В. Гоголя» (с. Гоголеве, Шишацький р-н), Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному (1956 р.), Зінківський районний народний історичний музей (1967 р.), Березоворудський на-

родний історико-краєзнавчий музей (Пирятинський р-н, 1974 р.), Білицький літературно-меморіальний музей Мате Залки (1967 р.), Білицький народний музей історії та художньо-ужиткового мистецтва (1957 р.), Гребінківський народний краєзнавчий музей (1967р.), Новоаврамівський історико-краєзнавчий музей (Хорольський р-н, 1959 р.), Дмитрівський музей історії села (1968 р.), Музей олії (с. Мачухи Полтавський р-н, 2014 р.), Національний Музей бджільництва (Гадяч, 1990 р), Музей ляльки-мотанки, Музей звареного борщу та живого хліба (с-ще Опішня, 2020 р.), Етносадиба-музей «Лялина світлиця» (с-ще Опішня, 2014 р.), Музей пива та самогону (с. Абазівка, Полтавський р-н, 2019 р.), Музей важкої бомбардувальної авіації (м. Полтава, 2020 р.). Популярним видом музеїв Полтавщини є краєзнавчі (громадські) музеї. Впродовж 1994–2004 рр. краєзнавчим і громадським музеям в Україні приділялося недостатньої уваги, в результаті чого багато з них у невеликих за кількістю жителів населених пунктах було зачинено.

Термін «громадський музей» використовуємо для позначення категорії музеїв у хронологічних межах ХІХ – початку ХХІ ст. І. Ф. Стельмах стверджує, що «словосполучення «громадський музей» визначається як музей, в основі якого лежить колекція, створена, накопичена та приналежна громаді, а не державі чи приватній особі» [11, с. 102]. Музеезнавчий термін «громадський музей» введено до наукового обігу в 1978 р. «Типовим положенням про музей, що працює на громадських засадах». У 1986 р. термін був внесений до міжнародного музеологічного словника, розробленого Лабораторією музеезнавства Центрального музею революції СРСР. У словнику зазначалося: «громадський музей – це музей, що працює на громадських засадах, створюється з ініціативи та за особистої участі трудящих, що відкривається при місцевих органах культури, в різних установах, на підприємствах, у радгоспах, колгоспах, у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, школах [11, с. 103].

Відкриття музеїв на базі колекцій предметів, створених і приналежних товариству належить до ХІХ – початку ХХ ст. Громадські музеї у ХІХ ст. створювалися при наукових, художніх товариствах, вчених архівних комісіях, статистичних комітетах, університетах, школах. До громадських музеїв зараховувалися археологічні музеї, музеї старовини, відкриті Російським археологічним товариством, сільськогосподарські музеї, засновані Вільним економічним товариством, музеї при відділеннях Російського технічного товариства. На початок 1920-х рр. створюються музеї при товариствах і установах за сприяння краєзнавчого руху, політехнізації, активній роботі з написання історії фабрик і заводів. Декретом РНК від 20 серпня 1923 р. виділена категорія «місцевих музеїв», які перебували у підпорядкуванні губернських відділів народної освіти, установ охорони здоров'я, сільського господарства. Це були наукові, краєзнавчі, педагогічні музеї [11, с. 103]. «Внаслідок тоталітарної політики 1930-х рр. щодо музейних співробітників і музеїв усіх форм власності, примусове вилучення предметів із фондів задля поповнення валютних надходжень, закриття як ідеологічно шкідливих і небезпечних

національних історико-побутових й історико-художніх музеїв, звільнення інакомислячих призвело до скорочення мережі музеїв. Більшість місцевих музеїв перестає працювати, на 1941 р. залишаються 10 громадських музеїв в Україні», – наголошує І. Ф. Стельмах [11, с. 105].

Створення та діяльність музеїв на громадських засадах стали основним змістом післявоєнного етапу краєзнавчого руху в Україні другої половини 1950-х рр. Музеї відкриваються при органах культури місцевої влади, у школах, на підприємствах, в областях і районах, де відчувалась нестача музейних установ. Найбільше було музеїв бойової і трудової слави, історії комсомолу, історії підприємств, меморіальних і шкільних музеїв. В. А. Курлович, директор Білицького народного музею історії та художньо-ужиткового мистецтва на Полтавщині згадує відкриття сільського музею у 1957 р.: «Грав духовий оркестр. У переповненій залі навпроти музею розмістився президія мітингу. На ньому були присутніми представники шкільної молоді та громадськості селища. За столом президіуму почесні місця зайняли 1-й секретар Кобеляцького РК ЛКСМУ Таран В. К., Каменецька В. В., Макогон В. С. Зубко Л. О., художники: Петренко В. П. Касай М. С.... Після виступу на мітинзі під звуки духового оркестру було вручено нагороди учасникам підготовки і створення музею. Після мітингу Таран В. К. перерізає червону стрічку. В зал музею з веселими посмішками на обличчях потягся натовп відвідувачів. Кожен з них хотів оглянути експозицію, доторкнутися до прекрасного» [3, с. 142]. Постанова ЦК КПРС 1964 р. «Про підвищення ролі музеїв у комуністичному вихованні трудящих» разом з підтримкою партійних і державних органів та громадських організацій історико-краєзнавчого руху спричинили чергове зростання мережі музеїв на громадських засадах упродовж наступних десятиріч. Підтримка інтересу народу до вивчення історії свого краю, розширення видів культурно-просвітньої роботи на громадських засадах, збір історичних реліквій матеріалів, з історії фабрик, колгоспів, радгоспів дали плідні результати: громадські музеї створювалися до приурочення святкування державних ювілейних дат: 50-річчя Великої Жовтневої Соціалістичної революції, 100-річчя народження В. І. Леніна, 50-річчя створення СРСР [7].

Зростання мережі громадських музеїв обумовило розробку нормативної бази їх діяльності. У 1965 р. Міністерство культури СРСР затвердило «Типове положення про народний музей» як культурно-просвітню установу, створену на громадській засадах. Музеї, які називалися «місцеві, недержавні, самодіяльні» отримали назву «народні». У пункті 3 Положення зазначалося, що музей, на громадських засадах міг організовуватися і діяти на підставі рішення виконкому місцевої Ради народних депутатів [5]. «Типовим положенням про музей, що працює на громадських засадах» 1978 р. закріплювалися організаційні принципи роботи музеїв та поділ їх на групи: музеї, що працюють під керівництвом органів культури (районні, міські, сільські); музеї колективів, підприємств, установ, радгоспів, колгоспів, вищих, серед-

ніх, спеціальних закладів, професійно-технічних училищ, що працюють під керівництвом їх громадських організацій і адміністрації (правління); шкільні музеї, що працюють під керівництвом органів народної освіти. Був встановлений порядок присвоєння таким музеям почесного звання «народний музей». На відміну від державних, народні музеї не мали власного бюджету, перебували на утриманні з бюджету організації – засновника, який визначав зміст і межі діяльності. Відповідно сформувалися види музеїв: музеї створені при державних організаціях (заводські, фабричні, музеї при навчальних закладах, установах і відомствах); музеї при колгоспах, сільрадах, міжрайонні музеї, створені зусиллями кількох організацій; музеї при райкомах партії, комсомолу. До кінця 1970-х рр. «народні музеї» стають феноменом культурного життя радянського суспільства й займають помітне місце у музейному житті країни. Пістоленко І. О. зауважує, що «мережа громадських музеїв на Полтавщині масово розгалужувалася в 1970-х рр., до 1990-х налічувала 530 закладів. Це були музеї, присвячені історії міст і сіл області, землякам (відомим діячам у різних галузях), бойовим подвигам і трудовим досягненням краян. Експозиції таких музеїв створювалися в основному місцевими самодіяльними силами (краєзнавцями, вчителями, художниками)» [7, с. 405]. Розширенню мережі громадських музеїв, активізації діяльності громадських музеїв сприяли у 1980-х рр. рішення XXVI з'їзду КПРС, постанова ЦК КПРС 1982 р. «Про поліпшення ідейно-виховної роботи музеїв», які визначили головну роль музеїв у пропаганді, роз'ясненні стратегічного курсу комуністичної партії на прискорення соціально-економічного розвитку радянської держави. Суспільно-політична та економічна ситуація в 1990-х рр. в УРСР обумовила кризу й процес модифікації музейної справи. 16 листопада 1990 р. Міністерство культури УРСР затвердило «Типове положення про музей, що працює на громадських засадах в УРСР», в якому термін «громадський музей» визначається в контексті радянського періоду музеєзнавства: «культурно-просвітня установа, яка створюється з ініціативи та при особистій участі трудових колективів або окремих осіб. Музей збирає, вивчає й пропагує оригінальні пам'ятки матеріальної й духовної культури, які представляють собою історичну, художню, культурну, наукову й іншу цінність для народів, що проживають на території УРСР» [9, с. 1].

Головними аспектами музейного виховання сучасної учнівської і студентської молоді є: неформальне поєднання емоційного й інтелектуального впливу через експресивність, різноманітність, ідентичність музейних реліквій, свідчень очевидців; використання освітнього аспекту навчального музею для формування активної життєвої позиції; утвердження толерантного світогляду, сприйнятливості до культурного плюралізму, шанобливого ставлення до інших культур і традицій; популяризація музею за допомогою екскурсій. Шкільні музеї створюються з навчально-виховною, пізнавальною й освітньою метою для учнівської аудиторії та є чи не найбільш дієвими установами музейної мережі Полтавщини 1998–2018 рр.

У переліку музеїв при закладах освіти Полтавської області, що перебувають на обліку станом на 20 січня 2019 р., працює 174 музеї, з яких профіль: військово-історичний мають – 16; художній – 2; етнографічний – 40; історичний – 43; краєзнавчий – 10; історико-краєзнавчий – 36; мистецький – 2; меморіальний – 7; геологічний – 1; літературний – 6; літературно-краєзнавчий – 1; літературно-меморіальний – 2; меморіально-природничий – 1; історико-етнографічний – 3. Серед міст області найбільше таких музеїв у Полтаві (14) та Кременчуці (8), серед районів – у Кобеляцькому (18). У м. Горішні Плавні зареєстровано 5 навчальних музеїв, м. Лубни (6 музеїв), м. Миргород (3), кол. Великобагачанський р-н (2), кол. Гадяцький р-н (4), кол. Глобинський р-н (8), кол. Гребінківський р-н (1), кол. Диканський р-н (5), кол. Зіньківський р-н (9), кол. Карлівський р-н (5), кол. Кобеляцький р-н (18), кол. Козельщинський р-н (1), кол. Котелевський р-н (2), кол. Лохвицький р-н (6), Лубенський р-н (4), Миргородський (4), кол. Ново-Санжарський р-н (1), кол. Оржицький (1), кол. Пирятинський (2), Полтавський р-н (2), кол. Решетилівський р-н (6), кол. Семенівський р-н (2), кол. Хорольський р-н (2), кол. Чорнухинський (1), кол. Чутівський р-н (9) [2]. У сформованих на січень 2020 р. об'єднаних територіальних громадах Полтавської обл. працюють музеї, створені на громадських засадах: Решетилівська міська рада (2 музеї), Глобинська міська рада (3), Лохвицька міська рада (1), Пирятинська міська рада (1), Великобагачанська селищна рада (1), Козельщинська селищна рада (3), Машівська селищна рада (1), Новогалещинська селищна рада (1), Семенівська селищна рада (2), Скороходівська селищна рада (1), Шишацька селищна рада (2), Білоцерківська сільська рада (1), Засульська сільська рада (1), Клепачівська сільська рада (1), Малоперещепинська сільська рада (3), Мачухівська сільська рада (1), Михайлівська сільська рада (1), Нехворощанська сільська рада (1), Омельницька сільська рада (1), Петрівсько-Роменська сільська рада (2), Пришибська сільська рада (1), Піщанська сільська рада (1), Сенчанська сільська рада (1), Сергіївська сільська рада (1), Щербанівська сільська рада (2), заклади інтернатного типу обласного підпорядкування (2), заклади професійної (професійно-технічної) освіти (3) [2]. Навчальні музеї Полтавщини мають виховну й науково-пізнавальну цінність хоча продовжують демонструвати рудименти українського музеєзнавства радянського періоду, повільними темпами наближуються до європейських стандартів музейного простору.

У перші десятиліття ХХІ ст. 98% українських музеїв, включаючи громадські, навчальні, проводять активну екскурсійну діяльність. У 2008 р. музеї проводили щороку до 400 тисяч екскурсій, однак має місце суттєва географічна диспропорція щодо рівнів екскурсій в регіонах України. Екскурсійне обслуговування поставлене на належний рівень у музеях Львівської, Хмельницької, Вінницької, Черкаської, Полтавської Дніпропетровської, Запорізької областей (понад 10 тисяч екскурсій щорічно). У 2004 р. на Полтавщині 25 музеїв проводили 13 302 екскурсій протягом року (314, 5 тисяч осіб) – 532

особи на 1 музей. Музеї Києва і АР Крим щорічно проводили більше 100 тисяч екскурсій [4]. Такий диспропорційний стан справ не може залишати нас байдужими до проблеми випадання більшості музеїв, зокрема, громадських із маршрутів туристично-екскурсійного руху. Вирішення окресленої проблеми є можливим через налагодження дієвих PR- комунікацій між музеєм і суспільством, через налагодження взаємовигідного партнерства між музейним та туристичними секторами України. Станом на 2004 р. із 18,54 млн. відвідувачів 8,07 млн. осіб скористалися екскурсійними послугами музеїв – 43,5%, тобто залучення відвідувачів в екскурсійне обслуговування в музеях залишається низьким [4]. Це знижує рівень осмислення відвідувачами інформації, яку транслюють музейні експонати, залишають у пам'яті спогади про відвідування музею. Екскурсанти вимагають сучасного технологічно-технічного забезпечення експозиційної діяльності, наявності анімаційно-розважальної складової екскурсії, умов для активного релаксу й емпіричного пізнання старожитностей через надання можливостей доторкнутися чи потримати в руках музейний предмет чи його копію. Екскурсійні послуги, які надаються громадськими музеями, є складовою комерційного туристичного продукту, індустрії туризму.

Відзначимо, що вагому роль у збереженні й збільшенні мережі громадських музеїв у нових політичних і соціально-економічних реаліях пострадянського часу в Україні відіграв стабільний розвиток краєзнавчого руху. «Краєзнавчі дослідження спрямовані на відродження історії незалежної України, на виховання патріотизму та поваги до історичного минулого, підтримані суспільством і владою з однієї сторони підтримують мережу громадських музеїв, а з іншого боку – багато в чому базуються на їхній діяльності», – наголошує І. Ф. Стельмах [11, с. 108]. Громадські музеї створені в радянський період української історії й на сучасному етапі були й залишаються центрами краєзнавчої роботи на місцях. На зміну музеям бойової і трудової слави приходять музеї історії сіл і підприємств, меморіальні й етнографічні музеї, музеї прикладного мистецтва, народної творчості. В Законі України «Про музеї та музейну справу» використовується нове визначення суспільних (громадських) музеїв – «музеї, що не є юридичними особами, які створюються й діють при підприємствах, установах, організаціях, навчальних закладах. Термін «громадський музей» використовується для позначення «розповсюдженого типу установ, що перебувають під опікою громадських організацій (профспілок, партій тощо)» [2]. Стельмах І. Ф. зауважує, що «було б правомірним використання терміну «громадянський музей» стосовно музеїв, створених із ініціативи громадськості на базі колекцій, які не є державною власністю, незалежно від часу створення цих музеїв [11, с. 109].

Отже, на сьогодні перед громадськими музеями Полтавщини постали складні завдання модифікації й інтеграції в сучасний український та світовий культурний простір. Основні суспільні завдання радянського періоду, що становили зміст форм діяльності громадських музеїв втратили актуаль-

ність, а робота на громадських засадах, до якої входять фондова, експозиційна й екскурсійна діяльність, практично неможлива в умовах сучасної економічної політики держави. Проте, громадські музеї, переживаючи етапи внутрішньої трансформації, зберегли музеєзнавчий матеріал, заявили про себе в новій якості. Відзначимо різносторонню діяльність, культурологічну багатшаровість громадських музеїв Полтавщини у музейній мережі України. Завдяки особистій зацікавленості й ентузіазму засновників цих музейних закладів, за умови їхнього якісного розвитку, кожен громадський музей Полтавщини може стати осередком популяризації національної української культури для вітчизняних й іноземних екскурсантів.

Джерела та література

1. Буланый И. Т., Явтушенко И. Г. Музеи на общественных началах / И. Т. Буланый, И. Г. Явтушенко. – М., 1985. – С. 24.
2. Закон України «Про музеї та музейну справу» // Відомості Верховної Ради України. – К., 1995. – № 25. – Ст. 191. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр>
3. Калашник Є. С. Зібрання громадського музею як джерело історії малих міст і сіл (на прикладі Білицького народного музею історії та художньо-ужиткового мистецтва) / Є. С. Калашник // Праці Центру пам'яткознавства: зб. наук. пр. – К., 2016. – Вип. 29. – С. 141–151
4. Музейна справа в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki
5. О народном музее: типовое положение от 15.02.1965 года // В помощь народным музеям. – М., 1976. – Тр. 42. – С. 5 (23).
6. Перелік музеїв при закладах освіти Полтавської області, які перебувають на обліку станом на 20.01.2019 р. Додаток до наказу Департаменту освіти і науки Полтавської ОДА від 22.01.2019. № 22 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Poltavaturcenter.pl.ua/images/documents/museums/oglyad-2018/dodat.pdf
7. Пістоленко І. О. Музеї Полтавщини (становлення та розвиток до 1991 року) / І. О. Пістоленко; ЦП НАН України і УТОПІК. – Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2019. – 512 с.
8. Пістоленко І. О. З історії музейної справи на Полтавщині у 1960 – 1990-х рр.: традиції і новації полтавських художників-експозиціонерів / І. О. Пістоленко. – С. 405.
9. Про музей, який працює на громадських засадах: типове положення від 16.11.1990 р. / Міністерство культури УРСР. – К., 1990. – С. 1.
10. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство: навчальний посібник / М. Й. Рутинський, О. В. Стецюк. – К.: Знання, 2008. – 428 с.
11. Стельмах І. Ф. Громадські музеї в історичній ретроспективі / І. Ф. Стельмах // Праці Центру пам'яткознавства: зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 16. – С. 102–111.

Лариса Шановал

Громадські музеї Полтавщини як об'єкти екскурсійної діяльності

Резюме

Про громадські музеї Полтавщини та їх роботу.

Ключові слова: громадські музеї, Полтавщина, музеї, щоненюридичними особами, музеї підприємств, установ, організацій, навчальних закладів.